

Erdoğan Merçil

AHMED B. MAHMUD'UN SELÇUKNÂMESİ
(Ölm. 1569-1570)

Tarih Dergisi

Sayı 23 den ayrı basım

İSTANBUL
EDEBİYAT FAKÜLTESİ MATBAASI
1969

No = ab 219

No = ab 216

ÇEKÜL KÜTÜPHANESİ

DEMİRBAŞ NO. ab219

SINIFLAMA NO. ab216

BAĞIŞCI

GELİŞ TARİHİ

Arkadaşım Melih'e
hizmetleriyle
28-9-1970
E. Mercil

AHMED B. MAHMUD'UN SELÇUKNÂMESİ (öl. 1569- 1570)

Erdoğan Mercil

Türkler tarih boyunca yayıldıkları sahalarda muhtelif devletler kurmuşlardır. İsimleri başka başka olmasına rağmen bu devletler bir devamlılık göstererek bugüne kadar gelmiştir. Millî tarihimiz bakımından bu devletlerin en önemlilerinden birisi şüphesiz Büyük Selçuklu İmparatorluğu'dur. Önce XI. yüzyılda Horasan ve Mâverâ ün-nehr'de kurulan Selçuklu Devleti, daha sonra yaptığı fetihlerle genişleyerek büyük bir imparatorluk olmuş ve Bizans devletini mağlûp ederek Türk'ün askerî üstünlüğünü isbat etmiş ve Anadolu'da yüzyıllarca devam eden ve edecek olan Türk hâkimiyetinin temellerini atmıştır.

Millî tarihimizde önemli bir yeri olan Selçuklu tarihi hakkında şimdiye kadar neşrolunan ve istifade edilen kaynaklar, şimdiye kadar bu devri istenilen açıklıkta gözlerimiz önüne sermekten henüz uzaktır. Bu mânada mevcudiyetini bildiğimiz eserlerin değil, en küçük bilgi parçalarının dahi umumî istifadeye ve ilim âlemine arzedilmesi tarihçinin en önde gelen vazifelerinden biri olmalıdır. Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından üç asır sonra yazılmasına rağmen, o devrin şartları içinde ilgi çekici bir saha addedilmesi gereken Selçuklu tarihine ait bulunması dolayısıyla elimizdeki Selçuknâme'nin, kompilatif bir eser de olsa, ne gibi kaynaklardan istifade edilmek suretiyle meydana getirildiğinin araştırılması ve değerlendirilmesinin faydalı olacağını düşündük. Aslında neşrini de plânladığımız bu eserin Edirne nüshasının metninin sayın A. Erzi tarafından hazırlanarak basılmak üzere Türk Tarih Kurumu'na verildiğini duyduğumuzdan, biz şimdilik tarihî mûtâları ile kaynaklarının tesbiti cihetini üzerine almakla mühim bir vazifeyi yerine getirmiş olacağımızı sanmaktayız¹.

¹ Edirne ve Bodleian nüshalarından faydalanarak hazırladığımız tenkitli metni yakında neşr edeceğimizi ümid ediyoruz.

Tezimizin mevzuunu Selçuknâme metninin değerlendirilmesi teşkil ediyor. Bu değerlendirmede elde mevcut olan iki yazma birbiri ile karşılaştırılmış, ancak Edirne nüshasının baştan 10 varlığının eksik olması ve umumiyetle bu metinde verilen adların, Bodleian nüshasına nazaran, daha itinasız ve eksik yazılmış bulunması dolayısıyla Bodleian nüshası esas olarak alınmıştır.

Yazmalar :

İncelediğimiz eserin şimdilik elimizde iki yazma nüshası vardır.

Bodleian (Oxford) kütüphanesi nüshası, no. Hunt. Donat. 6; numaralanmamış, 165 varak (28, 21×19, 05), her sahifede 23 satır; varak 22^b boş, ancak metin kesilmeden devam ediyor. 26^b den sonra Edirne yazmasında varak 13^b satır 9 dan, varak 14^a satır 5 e kadar olan metin eksiktir. Yazı cinsi: nesih; bölüm başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Müstensih adı kaydedilmiş olup istinsah tarihi h. 1011 (1602-1603)'dir ².

Bâdi Efendi (Edirne) kütüphanesi nüshası, no. 2314 (Eski 512); 31. varğa kadar numaralanmış, 72 varak (29,5×19,5), sahifelerde satırlar 30-32 arasında değişmektedir. Ekseriyeti 31 satırdır. 1. varakdan sonra Bodleian yazmasında varak 2^a satır 12'den, varak 18^b satır 22 arasındaki metin düşmüştür. 9 varak tutan bu kısmın kaybolduğu varak numaralarından da anlaşılıyor. Yazı cinsi; tâlik; bölüm başları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Müstensih ve istinsah tarihi kayd olunmamıştır. Ancak kâğıt ve yazı hususiyetleri bu nüshanın da h. 11 (m. 17) yüzyıla ait olduğuna delâlet etmektedir.

Eser üzerinde şimdiye kadar yapılan çalışmalar :

İncelediğimiz metin üzerinde şimdiye kadar fazla çalışılmamış, umumiyetle, sadece varlığından bahsedilmiştir. Eseri ilk zikreden Nev'î-zâde Atâ'î (1583 - 1635 ?)'dir. Atâ'î h. 1044 (m. 1634)'de tamamlamış olduğu eserinde müellifin hal tercümesinden bahsederken şöyle demektedir «Arabî Âl-î Selçuk tarihi yazmıştır, Arabşah vâdisine karib eser-i dil firibdir» ³.

² krş. Ethé, H., *Catalogue of the Persian, Turkish, Hindûstânî and Pushtû Manuscripts in the Bodleian Library*, Oxford 1930, II. s. 1170-1171; ebâd burada ineh olarak verilmiştir.

³ Nev'î - zâde Atâ'î, *Hadâ'ik el - hakâ'ik fî tekmllet el - şakâ'ik*, İstanbul 1268, s. 135.

Bundan sonra eserin Kâtib Çelebi (1609 - 1658) tarafından zikredildiğini görüyoruz ⁴. Yirmi senelik çalışmadan sonra tamamladığı bu büyük bibliyografyasında Kâtib Çelebi, Âl-i Selçuk tarihi müelliflerini belirtirken şöyle diyor :

للمولى احمد بن محمد البرسوى المدرس المتوفى سنة ٩٧٧ سبيع
وسبعين و تسعمائة ذكر فيه من ملك منهم فى الروم و اقتنى
اثر عربشاه انشائه فى عجائب المقدور و ترجمة هذا التاريخ
التركىة لمحمد بن مجدالدين .

(trc. : ve 977 yılında vefat eden müderris Ahmed b. Muhammed Bursevî'nin Âl-i Selçuk tarihine ait bir eseri vardır. Bunda Rum'da hükümdarlık edenler zikredilmekte olup, yazılışında Arabşah'ın *Acâ'ib el-Makdûr*'u örnek alınmıştır ve bu tarihin türkçeye tercümesi Muhammed b. Meed ed-dîn ⁵ tarafından yapılmıştır.)

Görüldüğü gibi, Kâtib Çelebi eserin yazılışının Arabşah'ın *Acâ'ib el-Makdûr*'u tarzında olduğunu belirtirken, aynen, Atâ'î'nin

⁴ Bk. *Keşf - El - Zunun* (nşr. Ş. Yaltkaya ve R. Bilge), I., İstanbul 1941, sütun 283.

⁵ Eseri Türkçeye çevirdiği Kâtib Çelebi tarafından bildirilen ve M. H. Yınanç tarafından da Edirne nüshasında teşhis olunan Muhammed b. Meed ed-dîn (bk. *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İstanbul 1944, s. 11)'i tesbite çalıştık. Bu şahsa adı ve yaşadığı devre bakımından en yakın uygunluk gösteren *Şakâ'ik-i Nu'mânîye*'yi tercüme eden Elirneli Muhammed Meedî (öl. 1590-91)'dir. Ancak onun bu Selçuknâme'yi de Türkçeye çevirmiş olduğu hususunda biyografik ve hal tercümelelerine dair eserlerde ufak bir ip ucuna rastlamak mümkün olmadı (bk. Nev'î-zâde Atâ'î, *Hadâ'ik el-hakâ'ik fi tekmiyet el-şakâ'ik*, s. 334-335; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1342, III, s. 139).

Selçuknâme'nin giriş kısmında (varak 3a satır 20-21) mevcut olan

Aslı arabiydi tamamı,
Türkî ile verdim intizamı

beyti, her ne kadar, adı kitabın başka bir yerinde zikrolunmayan mütercimim bunu filvâki arapçadan türkçeye çevirdiğini belirtir görünüyorsa da, bu beyti « aslı arapça metinlerden türkçeleştirdim » mânasında bizzat müellif tarafından yazılmış kabul etmeye daha mütemâyil olduğunu belirtmek istiyorum. Şimdilik bilhassa belirtilmesi gereken cihet ne bu eserin bir tercüme olduğu, ne de bunun Muhammed b. Meed ed-dîn adında bir şahsın tercüme ettiği hususlarının açıklıkla tesbitinin mümkün olmadığı keyfiyettir.

hükümünü tekrarlamaktadır. Onun verdiği fazla bilgi, eserin türkçe tercümesi hakkındaki kaydından ibarettir.

Eser hakkında daha sonra bilgi verenlerin sadece Atâ'inin kaydından istifade ettikleri görülmektedir. Bunlar arasında zikri gereken İsmail Belîğ Efendi (öl. h. 1142 = m. 1729-1730), 4 Safer 1135 (14 Kasım 1722)'de ikmal etmiş olduğu eserinde, Atâ'i'yi kelime kelime tekrarlamaktadır⁶. Bundan sonra Sicill-i Osmânî müellifi Mehmed Süreyya (öl. h. 1326 = m. 1908), müellifden bahsederken, onun bir de «Arabî tarih-i Âl-i Selçuk» yazmış olduğunu zikretmekle iktifa etmektedir⁷. Bağdatlı İsmail Paşa⁸'da da eserin sadece isminden bahsediliyor. H. Ethé⁹ her ne kadar Bodleian nüshasının münderecatından ve bunun *Zübdet el-tevârih*'in tercümesi olabileceğinden bahsetmiş ve eserin tavsifini yapmış ise de, müellifin adını tesbit edemediği için, bunun Kâtib Çelebi'de zikr edilen eser olduğundan haberdar değildir. Bursalı Mehmed Tahir¹⁰ müellifin eserleri arasında bu kitabı yalnızca zikretmekle yetinmiştir. M. Şemseddin Günaltay, *İslâm'da Tarih ve Müverrihler* adlı kitabında¹¹, Atâ'i ve Kâtib Çelebi'nin kayıtlarını aynen tekrarlamaktadır.

F. Babinger¹², Kâtib Çelebi'deki mâlûmatı aynen vermekle beraber, Hacı Halife'nin başka bir eser hakkında vermiş olduğu bilgiyi müellifimizin eserine verilmiş ek mâlûmat addetmek suretiyle hataya düşmüş ve bunun Cemâl ed-dîn Ali b. Yusuf Kıftî'nin eserine zeyl olarak yapıldığını kaydetmiştir. Babinger'in bu eserin herhalde arapça yazılıp, Mehmed b. Mecc ed-dîn tarafından türkçeye tercüme edilmiş olması hakkında istişhadda bulunduğu¹³

⁶ Bk. İsmail Belîğ Efendi *Burusevî, Târih-i Burâsa, Güldeste-i rigaz-i irfan ve vefayât-ı dânişverân-ı nâdiredân*, Bursa, 1392, s. 303.

⁷ Bk. Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî yahud Tezkire-i meşâhîr-i Osmânîye*, İstanbul 1308, s. 200.

⁸ Bk. *Hediyetü'l-ârifin. Esmâ'ül-Mü'ellifin ve Âsârü'l Musannifin*. (nşr. Kilisli Rifat Bilge ve İbnülemin Mahmud Kemal İnal) İstanbul 1951, I., sütun 147.

⁹ Bk. *Catalogue of the Persian, Turkish, Hindûstânî and Pushtû Manuscripts in the Bodleian Library*, I., s. 1170-1171.

¹⁰ Bk. *Osmanlı Müellifleri*, III., s. 10.

¹¹ Bk. *İslâm'da Tarih ve Müverrihler*, İstanbul 1339-1342, s. 433-434.

¹² Bk. *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und Ihre Werke Leipzig*, 1927, s. 4 not. 3.

¹³ Bk. *aynı eser*, aynı yer.

Edirne ve Bodleian nüshaları hakkında verdiği malûmat bunları üç ayrı eser telâkki ettiği düşüncesini uyandırıyor ki, yanlıştır.

Müellif ve eserin yazıldığı tarih :

Selçuklu tarihi hakkında yapılan son neşriyatta eser, müellifi mevcut olduğu halde, her halde şimdiye kadar ayrı bir tetkike mevzû teşkil etmemiş olması dolayısıyla bir anonim türkçe Selçuknâme olarak geçiyor ¹⁸. Her ne kadar Edirne nüshasının müellif adını ihtiva eden varağı, « yazmalar » bölümümüzde de belirtmiş olduğumuz gibi ¹⁹, kaybolan sayfeler arasında bulunmakta ise de, Kâtib Çelebi'nin kaydından faydalanan M. H. Yınanç, bunun Mevd ed-dîn b. Muhammed'in eseri olduğunu tahmin edebilmişti ²⁰. Ancak kendisinin Bodleian nüshasından belki de haberdar olmayışı, bu hususta kesin bir hükme varmasına ve asıl müellif olduğundan şüphe edemeyeceğimiz Bursalı Ahmed b. Mahmud'u teşhisine mâni olmuş olmalıdır. Filvâki, birbiri ile tam uygunluk arzeden iki yazmadan, daha tam olan Bodleian nüshasında, müellifin Ahmed adında bir zat olduğu,

در نعت سید رسول و هادی سبیل

bâbında,

احمدده او مرکه اوله مرحوم

(Ahmed de umar ki ola merhum)

mısraında belirtilmiş bulunmaktadır ²¹. Burada adı geçen Ahmed'in gerek Atâ'i ve gerekse Kâtib Çelebi tarafından adı zikredilen ²² Ahmed b. Mahmud olduğunu kabul etmemek için herhangi bir sebep olmasa gerektir.

Bu hükme varırken terâcım-i ahvâl ve bibliyografya eserlerinde, h. 977 (m. 1569-1570) yılında vefat ettiği bildirilen Bursalı Ahmed b. Mahmud adında bir müellifin zikredilmiş olduğuna

¹⁸ Bk. aynı eser, aynı yer.; ayr. bk. ayn. mlf. mad. Süleyman-Şah I. (B. Kutalmış), *IA.*; yine ayn. mlf. Türk cihân hâkimiyeti mefkûresi tarihi, İstanbul 1969, s. 203.

¹⁹ Bk. s. 220.

²⁰ Bk. *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, s. 11.

²¹ Bk. Bodleian nüshası vr. 2a str. 18.

²² Bk. *Hadâ'ik el-hakâ'ik fî tekmiyet el-şakâ'ik*, s. 135; *Keşf El-Zunun*, I., sütun 283.

Osmanlı Müellifleri (III., s. 10)'nde bu hususta herhangi bir bilgi yoktur.

Atâ'î, belki Kâtib Çelebi ve herhalde Ethé'den sonra, eseri görerek hakkında en isabetli tahminde bulunan ve ondan kaynak olarak da yararlanan rahmetli hocam Ord. Prof. M. H. Yınanç olmuştur¹⁴. Selçuklu tarihinin büyük üstadı bütün yukarıda belirtilen eserlerin sadece tahminlere müsaade eden kayıtlarından faydalanarak, kendi sevdiği tâbirle «Tarih-i Âl-i Selçuk» a dair bu eserin bir yazmasının Edirne kütüphanesinde bulunduğunu keşfetmiştir. M. H. Yınanç, «... Bir yazma nüshası Edirne kütüphanesinde bulunan ve Muhammed b. Macd al-Dîn'in eseri olması muhtemel olan Âl-i Selçuk tarihinde Anadolu Selçuklularına dair verilen malûmat pek muhtasar ve ehemmiyetsiz ve hattâ yanlışır»¹⁵ derken duyduğu hayâl sukûtunu belli ediyor. Ancak XVI. yüzyılda türkçe bir Selçuk tarihinin yazılmış olmasının arzettiği ehemmiyet çok kıymetli hocamın vermiş olduğu hükmü tahfife yetse gerektir.

Türk Ansiklopedisi, «Ahmed, Mahmudoğlu» maddesinde, Selçuknâme ve müellifi hakkında, *Sicill-i Osmânî* ve *Osmanlı Müellifleri*'nden alındığı belli olan sathî bir bilgi vermiştir¹⁶.

Memleketimizde ilerlemekte olan Selçuklu tarihi incelemelelerinde, devrin esasen az olan kaynaklarından faydalanılırken Ahmed b. Mahmud'un eserinden istifade etmek de zarurî idi. Yeni bilgi versin - vermesin bu mevzua müteallik en ufak kayıddan bile faydalanmamız, bunları değerlendirmek hususunda hiçbir güçlükten çekinmememiz gerekmektedir. Bir eserin, hele umumiyetle karanlık kalmış mâzimize teallük etmesi halinde her satırının menşei araştırılmalıdır. Son neşriyat bu zarureti kabul etmiş görünmekle beraber el altında bulunan eserlerin kıymetlendirilmesinde umumî ve mâlûm hükümlerden dışarıya çıkmamaktadır. Osman Turan¹⁷ eser hakkında verdiği hükümde maalesef başka türlü davranmıyor. Onun bir taraftan Kâtib Çelebi'den naklettiği bilgi, diğer taraftan

¹⁴ Bk. *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, s. 11 ve 116, not. 2.

¹⁵ Bk. *aynı eser*, s. 11.

¹⁶ Bk. *Türk (Inönü) Ansiklopedisi*, Ahmed Mahmudoğlu mad. Ankara 1946, I., s. 247.

¹⁷ Bk. *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, Ankara 1965., s: 15.

dayanıyoruz. Nitekim, bu zata oldukça geniş yer veren Atâ'î ²³ kendisinin aşağıda zikredeceğimiz bir çok eserleri yanında bir Selçuklu tarihi yazmış olduğunu kaydetmekte ve ayrıca Kâtib Çelebi de kendisini Selçuk tarihi müellifleri arasında göstermek suretiyle dikkati bilhassa onun üzerinde toplamaktadır. Verilen vefat tarihi (h. 977) Bodleian nüshasında

در دعاء پادشاه دین و سلطان و زمان زمین

bâbında,

سلطان سلیمی ایله منصور

mısraı ile ²⁴ devrin hükümdarı olarak verilen Selim adının da Osmanlı padişahı II. Selim (1524 - 1574) olduğunda şüphe bırakmıyor. Çünkü bu hususta akla gelebilecek olan Yavuz Sultan Selim, bu tarihten 50 yıl önce h. 926 (m. 1520)'da vefat ettiği cihetle, h. 977 de ölen bir müellifin, onun zamanında böyle bir eser yazabilecek kadar olgun bir yaşta bulunması ihtimali çok zayıftır. Yine devrin sadrâzamından bahsettiği şüphesiz olan

دعای پاشای کردون اقتدار

bâbındaki,

نام و صفتی محمد اولدی

mısraında ²⁵ geçen Mehmed adının da bu suretle Sokullu Mehmed Paşa (1505-1579)'ya ait olduğunu tahmin ve tesbit etmiş oluyoruz.

Müellifimiz Ahmed b. Mahmud hakkında en eski kaynak olan Atâ'î ²⁶ onun hayatı hakkında şu malûmatı vermektedir :

Bursalı el-Mevlâ Ahmed b. Mahmud, Molla Arab ²⁷'ın kardeş çocuğu olup, onun tarafından yetiştirilmiştir. Babası « Câmî-i Sultan

²³ Bk. aynı eser, aynı yer.

²⁴ Bk. Bodleian nüshası vr. 2b str. 10.

²⁵ Bk. Bodleian nüshası vr. 3a. str. 10.

²⁶ Bk. *Hadâ'ik el-hakâ'ik fî tekmiyet el-şakâ'ik*, 135.

²⁷ Molla Arab'ın asıl adı Muhammed b. Ömer'dir. Ceddi Mâverâ ün-nehr'den göç etmiş ve Antakya'ya yerleşmiştir. Muhammed burada dünyaya gelmiştir. Diyarbekir ve Tebriz'de okuyup, şöhret bulmuş, Sultan II. Bâyezid (1447 - 1512) huzurunda vaaz vermiştir. Molla Arab Rumeli'ye de geçmiş, 10 yıl kadar Üsküb'de tefsir okutmuştur. Kanunî Sultan Süleyman (1494-1566) ile Mohaç seferinde (1526) bulunmuş, sefer dönüşünde Bursa'ya gelmiş ve ömrünün son senelerinde burada

Muhammedî»²⁸ imamı idi²⁹. Ahmed, devrinin âlimleri yanında ders görmüş, Yıldırım Bâyezid külliyesi müderrisi Fudayl Efendi³⁰, Sahn müderrisi Bursalı Şeyhî Çelebi³¹ ve Ma'lûl Emir Efendi³²'nin derslerinden faydalanmıştır. Atâ'î, onun önce Bursa'da Bâyezid Paşa medresesi³³'nde 20, sonra İstanbul'da Cafer Çelebi medresesi³⁴'nde 25, daha sonra yine Bursa'da Veliy ed-dîn oğlu Ahmed medresesi³⁵'nde 40 akçe ile müderrislik ettiğini ve 971 yılında (m. 1563-1564) Topal Şeyhî Çelebi³⁶'den boşalmasından sonra Molla Yegan medresesi³⁷'nde 50 akçe ile «seccade-nişîn ve tekye-zen» olduğunu ve h. 977 yılında (m. 1560-1570) öldüğünü kaydediyor. Zeyniler mahallesindeki aynı adı taşıyan camiin mezarlığına gömülmüştür³⁸. Ata'î'nin bu münâsebetle hasisliğini belirttiği babasının aksine, eli fazlaca açık ve iyi huylu bir kimse idi.

bir câmi yaptıрмаğa başlamışsa da tamamlandığını göremeden h. 4 Muharrem 938'de (m. 18 Ağustos 1531) ölmüştür. bk. Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *Şakâ'ik el-Numânîye* (trk. trc. Mehmed Meed ed-dîn *Şakâ'ik-i Numânîye*) İstanbul 1269, s. 411-415; *Sicill-i Osmânî*, IV, s. 111. Müellifimizin baba adını Kâtib Çelebi ve ondan naklen bazı eserler Muhammed olarak vermektedir. Bu durumun, Ahmed'in amcasının Muhammed olan adının, babasının ismi ile karıştırılmasından ileri geldiği anlaşılmaktadır.

²⁸ Çelebi Sultan Mehmed (1413 - 1421)'in yaptırmış olduğu câmidir. Bugün Yeşil câmi adı ile meşhurdur, bk. Diez, E., mad. Bursa, *İA.*; Köseoğlu, N., *Tarihte Bursa Mahalleleri, XV ve XVI ıncı yüzyıllarda*, Bursa 1946, s. 5 ve 57.

²⁹ Bu sebepten müellif İmâmzâde lâkabı ile de marûfdur. bk. Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, I, sütun 147.; *Osmanlı müellifleri*, III, s. 10.

³⁰ Bu şahıs hakkında mâlûmat bulunamamıştır.

³¹ Bu şahıs hakkında bk. *Sicill-i Osmânî*, III, s. 181.

³² Bu şahıs hakkında bk. *aynı eser*, IV, s. 114.

³³ Bâyezid Paşa medresesi, Yeşil külliyesinin doğusuna düşmektedir, bk. Baykal, K., *Bursa ve Anıtları*, Bursa, 1950, s. 142.

³⁴ Bu medresenin Tâcizâde Câfer Çelebi (öl. 1515)'nin yaptırdığı medrese olması muhtemeldir, bk. Gökbilgin, M. T., mad. Câfer Çelebi, *İA.* Ancak nerede olduğu tesbit edilememiştir.

³⁵ Bu medrese Murâdiye-Beşikçiler arasındadır, bk. *Bursa ve Anıtları*, s. 37.

³⁶ Bu şahıs hakkında mâlûmat için bk. Nev'î-zâde Atâ'î *Hadâ'ik el-hakâ'ik fi tekmiilet el-şakâ'ik*, s. 44.

³⁷ Yıldırım mahallesindedir, bk. Gabriel A., *Une Capitale Turque Brousse Bursa*, Paris 1958, s. 155.

³⁸ Bk. İsmail Belig Efendi Burusevî, *Tarih-i Burûsa, Güldeste-i riyaz-i irfân ve vefayât-ı dânişverân-ı nâdiredân*, s. 305 - 306; *Osmanlı Müellifleri*, III, s. 10.

Amca-zâdesi ³⁹ gibi devrinde büyük şöhret kazanmış ve diğer âlimlere karşı bilgisi ile üstünlük göstermiştir.

Yazdığı eserler, Atâ'i ve onu mevzu edinen müellifler tarafından şu şekilde bildirilmiştir ⁴⁰ :

1 — Zeyla'i'nin «Şerh-i Kenz ed-dekâyık» (شرح كنز الدقائق) adlı eserinin özeti,

2 — Hanefî mezhebine ait «Hâşiye alâ Kenz ed-dekâik» (حاشیه علی کنز الدقائق)

3 — Hâşiye alâ Şerh-i Miftâh el-ulûm (حاشیه علی شرح مفتاح العلوم)

4 — Hâşiye alâ Şerh el-Vikâye (حاشیه علی شرح الوکایة)

5 — Fıkha ait «Hâşiye alâ şehri Mevlânâzâde li-hidâyet el-hikmet» (حاشیه علی شرح مولانا زاده لهداية الحكمت)

Bu eserler hakkında Brockelmann ⁴¹'da kayıd yoktur. Manzum olarak türkçe «Hüsrev ü Şîrîn» ve «Şah u Geda» adlı iki mesnevi yazdığı kaydedilmekte ise de bunlar zamanımıza intikâl etmemiştir⁴².

Daha önce de belirttiğimiz üzere gerek müellif ve gerek eserleri hakkında verilen bilgi tamamiyle Ata'i'nin bir tekrarından ibaret kalmakta ve hele bahis mevzuumuz eser hakkında, ne onun görüldüğünü ne de elde tutulduğunu hissettirecek bir bilgiye tesadüf edilememektedir. Bu bakımdan eserin ne zaman yazıldığına dair, metinde veya kaynaklarda, herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak metinde devrin hükümdarı olarak Sultan II. Selim'in adının geçmesi ⁴³, eserin yazıldığı tarihi takriben olsun tayin ve tahdide imkân veriyor. Sultan II. Selim, gün bakımından ihtilâflı olmasına rağmen, h. 974 yılı Rebülevvel

³⁹ Ahmed b. Mahmud'un amcasının oğlunun adı da Muhammed'dir. bk. *Sicill-i Osmâni*, IV, s. 111.

⁴⁰ bk. *Hadâ'ik el-hakâ'ik fî tekmiyet el-şakâ'ik*, s. 135; *Târîh-i Burûsa, Gûldeste-i riyaz-i irfân ve vesfayât-ı dânişverân-ı nâdiredân*, s. 306; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, I, sütün 147; *Osmânlı Müellifleri*, III, s. 10; *Sicill-i Osmâni*, I, s. 200.

⁴¹ bk. Brockelmann, C., *Geschite der arabischen Litteratur*, Leiden 1937-1949, 3 cild ve Supplementbd.

⁴² Bu hususda ayrıca bk. Timurtaş, F. K., *Şeyhî Hayatı ve eserleri, Eserlerinden Seçmeler*, İstanbul 1968, s. 41.

⁴³ bk. s. 225.

ayında (m. Eylül-Ekim 1566) tahta çıkmıştır⁴⁴. Müellif ise h. 977 yılında (m. 1569 - 1570) ölmüştür. Sultan II. Selim'in 974 yılı Rebülevvel ayında tahta çıktığı nazarı itibara alınırsa, Rebülevvel'in arabî ayların üçüncüsü olması bakımından 974 yılından 9 ay kalmış bulunmaktadır. Bu duruma göre, eserin bitiş tarihinin 974 yılının son 9 ayı ile müellifin öldüğü 977 yılı arasında olması lâzımdır.

Kaynaklar ile münasebeti :

Müellif eserinde tarihî mâlûmatı yazmağa başlamadan önce, «İmâm Sadr ed-dîn Ebu'l-Hasan Alî b. Nâsır, Zübdet el-tevârih nâm kitabında, vesair ashab-ı tevârih kütüb-ı tevârihde Âl-i Selçuk'un ahvâlin bu vechile zikrettiler.» demek suretiyle bize kaynakları hakkında ilk bilgiyi vermektedir⁴⁵. Bu cümleden anlaşılacağı üzere müellifin başlıca kaynağı, *Zübdet el-tevârih* veya diğer bir adı ile *Ahbar el-devlet el-Selçukiyye* isimi eserdir. Bazılarını da yardımcı olarak kullanmıştır. Yardımcı kaynakların teşhisinde son zamanlarda Selçuklu tarihi hakkında yazılmış eserlerin büyük yardımı olmuştur⁴⁶. Metindeki mâlûmat önce bu eserlerde verilenler ile karşılaştırılarak doğru olup olmadığı araştırılmış, daha sonra onların kullandığı kaynaklar ile metin mâlûmatı mukayese edilerek yardımcı kaynakların tesbiti cihetine gidilmiştir.

Bü şekilde yapılan araştırmadan sonra müellifimizin eserinde Zübdet el-tevârih'e yardımcı olarak; *el-Muntazam*, *Mir'ât el-zamân*, *el-Kâmil fi'l-târih*, *Zübdet el-nusra ve nuhbat el-usra*, *Tarih muhtasar ed-düvel ve Tarih-i Güzide* adlı kaynakları kullandığını tesbit etmiş bulunuyoruz.

⁴⁴ Sultan II. Selim'in tahta çıkış günü ve tarihi; Danişmend, İ. H., *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1948, III, s. 361'de 15 Rebülevvel 974 (m. 30 Eylül 1566); Turan, Ş. mad. Selim II., *İA*'de 9 Rebülevvel 974 (m. 24 Eylül 1566) olarak verilmektedir.

⁴⁵ Bk. Bodleian nüshası vr. 3a - 3b. str. 23.

⁴⁶ Kaynakların tesbitinde kullanılan eserler şunlardır; Yınanç, M. H., *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*; Kafesoğlu, İ., *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğa*, İstanbul 1953; ayn. mlf., mad. Selçuklular, *İA*; Köymen, M. A., *Büyük Selçuku İmparatorluğu Tarihi, (İkinci İmparatorluk Devri)* II, Ankara 1954; Turan, O., *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*; Sevim, A., *Suriye Selçukluları I (Fetihten Tutuş'un ölümüne kadar)* Ankara 1965.

dayanmaktadır. Sultan Melikşah devrine ait bilgi de *Mir'ât el-zamân*'ın mûtalaları ile takviye edilmiş, Sultan'ın ölümü ve şahsiyetine ait değerli bilgiler, bu arada vezir Nizâm el-Mülk'ün hayatı ve şahsiyeti, bu eserden faydalanarak kaleme alınmıştır.

İbn el-Esîr (1160-1235)'in *el-Kâmil fi'l-târih*⁵¹ adlı eserinden bilhassa Sultan Sencer devri için faydalanılmıştır. Sultan Sencer'in Gürhan ve Oguzlar ile münasebeti ve onlara esir düşmesi hakkındaki malûmatın bazıları bu kaynaktan nakledilmektedir.

El-Bundârî'nin 1226 yılında yazdığı eseri *Zübdet el-nusra ve nuhbet el-usra*⁵²'da verdiği malûmat *Ahbâr el-devlet el-Selçukiyge* ile aynı olup, Selçuknâme'de tamamlayıcı bir vazife görmektedir.

Anadolu Selçukluları hakkında verilen malûmat başlıca iki esere dayanmaktadır. Bunlardan birincisi İbn el-İbrî, Barhebraeus (1226 - 1286)'un umumî tarihinin özeti olan *Târih muhtasar el-düvel*⁵³'dir. İkinci eser de Hamdullah Mustevfî-i Kazvîni (1281 - 1350)'nin *Tarih-i güzîde*⁵⁴'sidir. Kirman Selçukluları hakkındaki kısa malûmat ve Selçukluları öven kısımlar da Selçuknâme'ye *Târîhi güzîde*'den nakledilmiştir.

Dil ve üslûb, yazıldığı devrin türkçesi bakımından hususiyeti:

Osmanlı Edebiyatında XVI. yüzyıl, süslü ve sanatkârâne nesir yazıcılığının gittikçe geliştiği, fakat bir taraftan da çetrefilleştiği devre olmuştur. Bu ifade tarzı bilhassa yüzyılın ikinci yarısında edebiyatımızda büsbütün yerleşmiş ve nesirler, arapça, farsça terkip ve kelimeler ile gittikçe anlaşılmasız bir hal alırken, bu dillere ait gramer kaidelerinin kullanılmasında da ifrata gidilerek, türkçe cümle dizisi şeklini kaybetmiştir. Bütün bunlara seci' sanatı

⁵¹ Ebu'l Hasan Alî bi Ebil'l-Kerem Muhammed b. Abd el-Kerîm b. Abd el-Vâhid el Şeybânî el-Ma'rûf bi İbn el-Esîr el-Cezerî, *el-Kâmil fi'l-târih*, VIII-IX, Kahire 1347.

⁵² el-Feth b. Ali b. Muhammed el-Bundârî el-İsfahânî, *Zubdet el-nusra ve nuhbet el-usra* (nşr. Houtsma, M. Th. Recueil de Textes Relatifs a L'Histoire des Seljoucides serisi *Histoire des Seldjoucides de L'irâq*, II.) trk. trc., K. Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları tarihi*, T. T. K. Y. İstanbul 1943.

⁵³ İbn el-İbrî, Gregorius Ebu'l-Ferec, *Târih Muhtasar el-düvel*, (nşr. Salhânî) Beyrut 1890. Kısaltılmış trk. trc., Ş. Yalrkaya, *Târîhi Muhtasarüddüvel*, İstanbul 1911. (T. T. kaynakları no. 1); Gregory Abû'l Farac (Barhebraeus), *Abû'l Farac Târîhi* (trk. trc., Ö. Rıza Doğrul) I, II, T. T. K. Y. Ankara 1945-1950.

⁵⁴ Hamd Allah b. Ebî Bekr Ahmed b. Nasr Mustevfî el-Kazvîni, *Târîhi güzîde* (nşr. Abd el-Hüseyn Nevâ'î) Tahrân 1336-1339 hş.

Baş kaynak *Ahbar el-devlet el-Selçukiyye*⁴⁷, Horasan'da Selçuklu hükûmetinin kuruluşu ve Gazneli - Selçuklu mücadelesi hakkında verdiği mâlûmatın yanısıra, zaman - zaman Selçuklu Sultanları - Abbâsî Halifeleri münasebetini mufassal bir şekilde işlemiştir. Ayrıca Selçuklu - Gürcü münasebetleri ve Sultan Alp Arslan'ın Bizans İmparatoru Romanos IV. Diogenes'le mücadeleleri bu nevi mâlûmat içindedir. Sultan Melikşah devri için de birinci sınıf kaynaklardır. Ondan sonraki Selçuklu Sultanları'nın birbirleri ile mücadeleleri, ümerânın onlar aleyhine çalışarak devletin yıkılışına sebep olmaları ve son sultan III. Tuğrul'un devleti diriltmek için sarfettiği gayretler de bu kaynağımızda güzel bir şekilde ifade edilmiştir.

İbn el-Cevzî (1116 - 1200)'nin *el-Muntazam fi târih el-mulûk ve'l-ümem*⁴⁸ adlı eseri de Sultan Melikşah devri hadiselerinde Selçuknâme'mize kaynak olmuştur.

Sıbt b. el-Cevzî diye meşhur Şems ed-dîn Ebu'l-Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu (1186-1257)'nin yazdığı, kaynak olmak yönünden kendisi de başlı başına bir hazine olan *Mir'ât el-zamân fi tevârih el-â'yân*⁴⁹ adlı eser *Zübdet el-tevârih*'i tamamlayıcı bilgileri ile Selçuknâme müellifinin kullandığı mühim bir menbâdır ve kendisinden geniş ve ilgi çekici nakillerde bulunulmuştur. Bilhassa Er-basgan⁵⁰ meselesi, Malazgirt savaşı öncesi ve sonrası için bu eserden alınan bilgi mufassaldır. Ayrıca Türkçe Selçuknâme'nin Kirman Selçukluları ve *Zübdet el-tevârih*'in hiç temas etmediği Suriye vukûatı, Atsız ve Tutuş hakkındaki mâlûmatı da bu esere

⁴⁷ Sadr el-dîn Ebi'l-Hasan Alî b. Ebi'l-Fevâris Nâsir b. Alî el-Hüseynî, *Ahbâr el-devlet el-Selçûkiye* (nşr. Muhammed İkbâl, Lahor 1933) trk. trc., Necati Lûgal, *Ahbar üd-Devlet is-Selçukiyye*, Ankara 1943.

⁴⁸ İbn el-Cevzî, Ebu'l Ferec Abd el-rahmân b. Alî b. Muhammed b. Alî, *el-Muntazam fi târih el-mulûk ve'l-ümem*, VIII - IX, Haydarâbâd 1357-1359.

⁴⁹ Şems el-dîn Ebi'l Muzaffer Yusuf b. Kızıoğlu b. Abd Allah Sıbt b. el-Cevzî, *Mir'ât el-zamân fi tevârih el-â'yân*, Topkapı (III. Ahmed) no. 2907 B. XII-XIII. (nşr. Ali Sevim, *Mir'âtü'z-Zeman fi Tarihi'l-Âyan*, Ankara 1958.

⁵⁰ Bu isim muhtelif şekillerde okunmaktadır. M. H. Yınanç bu ismi Erbasgan oğlu, bk. *Türkiye Tarihi Selçuklar Devri*, s. 68.; İ. Kafesoğlu: Erşığın, bk. *Selçuk'un oğulları ve Torunları*, *TM.*, XIII, İstanbul 1958, s. 129.; yine ayn. mlf.: Er-Sığın, bk. mad. Selçuklular, *İA.*, ayrı basım s. 17.; O. Turan: El-Basan veya Er-basgan (Erbasan), bk. *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, s. 120., şeklinde okunmaktadır.

da ilâve edilince bu tarz yazılmış metinleri okuyup anlama sadece belirli bir zümreye mahsus hale gelmiştir.

Bu devre içinde tarih yazarlar da kendilerini bu süslü ve sanatkârâne yazma merakından kurtaramadıkları gibi, eserlerini ithâf ettikleri kimselere yaranmak için bazı olayları değiştirmişler ve tenkidden yoksun eserlerinde hayâlî unsurlara geniş vermişlerdir. Ancak bunun yanı sıra, gerçek tarih anlayışına uygun ve herkesin okuyabileceği üslûbda yazılmış eserler de meydana getirilmiştir.

Selçuknâme müellifi Ahmed b. Mahmud da eserini, bir taraftan muteber kaynakların verdiği mâlûmatı ahenkli bir şekilde telfik etmek suretiyle kaleme alınırken, bir taraftan da gerçek tarih anlayışına uygun olarak zamanının musannâ eserlerinin aksine, hem şiir ve sanat hevesinden yoksun olmayan, kulağa hoş gelecek şekilde müseccâ, hem de nisbeten kolay anlaşılacak, Türk dil kaidelerine uygun, bir lisan kullanmıştır.

Eserin önemi :

Eserin umumî Selçuklu tarihi bakımından değeri bahis konusu olduğunda, ilk nazarda, Ahmed b. Mahmud Selçuknâmesi'nin son zamanlarda artık iyice mâlûm olan Selçuklu tarihinin ana kaynakları ile yetinmekten ileri gitmediği, yani henüz bulunamayan eski kaynakların hiçbirinden faydalandığını gösterecek herhangi bir delil mevcut olmadığı gözönüne alınarak, ehemmiyetsiz addedilmesi mümkün gibi görülürse de, XVI. asır içinde bilhassa Büyük Selçuklu tarihini mevzu edinen bir Osmanlı müellifinin mevcut olması ve arabça kaleme alınan eserin türkçeye de çevrilmiş bulunması vâkıası bile dikkati çekecek bir önemi haizdir. Eserin dilinin arzettiği ehemmiyet yanında tebârüz ettirilmesi gereken bir cihet de, onun bir bakımdan XV. yüzyılda Yazıcı-zâde Ali'nin daha ziyade Anadolu Selçuklularını mevzu edinen eserini, Büyük Selçuklu tarihinin de ilâvesi ile tamamlamış addedilebileceği keyfiyetidir. Filvâki Selçuklular hakkında yazılmış en eski meşhur türkçe eser Yazıcı-zâde Ali'nin Selçuknâmesi'dir. Sultan II. Murad (1421-1451) devrinde yazılmış olan bu eser farsça kitablardan; *Camî el-tevârih*, *Râhat el-sudûr* ve *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-umûri'l-Alâ'iyye*'den tercüme edilerek bir araya getirilmiştir⁵⁵. Ancak,

⁵⁵ bk. Ateş, A., el-Râvendî, *Râhat el-sudûr* terc. (*Râhat - üs - Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, T. T. K. Y. Ankara 1957) önsözü, s. XXIX.

yukarıda bildirdiğimiz gibi, bu daha ziyade Anadolu Selçukluları için daha önemlidir. Yazıcı-zâde tarihinde Büyük Selçuklular'a ait kısım gayet muhtasar olup, bunun için yalnız *Râhat el-sudûr*'dan faydalanılmıştır⁵⁶. Büyük Selçuklu tarihi hakkında verilen bilgi sadece Sultan Melikşah'ın yeğeni Süleyman b. Kutalmış'ı Anadolu'ya gönderdiği tarihe kadar gelmiş olup⁵⁷, bu durum Yazıcı-zâde'nin bütün alâkasını Anadolu'nun çektiği ve onun aslında Büyük Selçuklu tarihiyle, sadece Kutalmış oğullarına taallük ettiği nisbette, alâkalanmış bulunduğu delil teşkil eder. Bunu tetkik mevzuumuz olan yazma ile mukayese edersek arada çok farkın olduğu ve bizim Selçuknâme'mizin Büyük Selçuklular'ın zuhurundan yıkılışlarına kadar ihtivâ ettiği mâlûmatın eserin başlıca mevzuunu teşkil ettiği görülür (163 varak tutan bütün eserin 150 varağı doğrudan doğruya bu konuya hasredilmiştir). Anadolu Selçukluları için verilen bilgi ise gayet kısa olup bir özet şeklindedir ve ancak 7 varak tutmaktadır. Bu bakımdan Yazıcı-zâde'nin tarihinin tam tersi ve ilmî noktadan da onun tamamlayıcısıdır. İhtivâ ettiği mufassal ve doğru mâlûmat ile Büyük Selçuklular tarihi hakkında yazılmış, tercüme dahi olsa, ilk türkçe eseri teşkil etmesi eserin kıymet ve önemini arttıran bir husus sayılmak gerekir.

⁵⁶ bk. aynı eser, aynı yer. ; Wittek, P. *Yazıcioghlu Ali on the Christian Turks of the Dobruja*, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, XIV, no. 3, 1952, s. 643.

⁵⁷ bk. aynı eser, aynı yer. ; Yazıcı-zâde Ali, *Târih-i âl-i Selçuk*, Topkapı Sarayı Revan ktb. , no. 1390.